

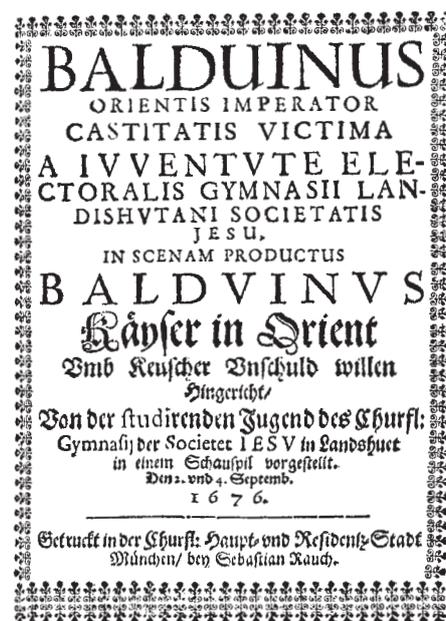
ПО ПЪТИЩАТА НА КРЪСТОНОСЦИТЕ

Големият свят на историята
и малкият свят на семейството в пиесата
БАЛДУИН ИМПЕРАТОР НА ИЗТОК
екзекутиран заради невинно целомъдрие, Мюнхен 1676 г.

Надежда Андреева

„Балдуин император на Изток“ (1676 г.) е немска пиеса, свързана с историята на Второто българско царство¹. Представените събития стават върху територията на Източната римска империя, завладяна от латините при четвъртия кръстоносен поход, и България от времето на Асеневци. Географските точки, които маркират мястото на драматическото действие, са Константинопол, Одрин и Търново, а противопартньорът на Бодуен Фландърски в конфликта е българският цар Калоян.

Подробното заглавие *Balduinus Orientis imperator castitatis victima a iuventute electoralis gymnasii Landishutani Societatis Jesu in scenam productus. – Balduinus Kayser in Orient Umb Keuscher Unschuld willen Hingericht. Von der studirenden Jugend des Churfl. Gymnasij der Societet JESU in Landshuet in einem Schauspiel vorgestellt. Den 2. und 4. Septemb. 1676. Getruckt in der Churfl. Haupt- und Residentz-Stadt München bey Sebastian Rauch* запознава на латински и немски език читателя с жанра на драмата, нейното инсцениране и отпечатване. Научаваме, че става дума за една

¹ Периохата, която разглеждам, е публикувана в: Elida Maria Szarota, Das Jesuitendrama im deutschen Sprachgebiet, eine Periochen-Edition, II. Band, Tugend- und Sündensystem, Teil I. München, 1980.

покъртителна история, поднесена като „игра за гледане“ от младежта, която учи в гимназия, създадена и подкрепяна от курфюрста и ръководена от Обществото на Исус. И двете пояснения изтъкват качеството на тази гимназия. Местният владетел носи най-високата титла от следкралската феодална йерархия на средновековна Германия: той е курфюрст, княз-избирател, ще рече участник в Райхстага, който избира главата на т.н. Свещена римска империя на немската нация; Мюнхен е негова резиденция, а образованието – негова грижа. По-важен е вторият – духовният – момент в цитирания титулен текст: гимназията се ръководи от „Обществото на Исус“. В своя добре изработен план за отпор срещу Реформацията иезуитският орден включва на първо място изграждането на личността от детски години до пълноценно узряване. През XVII–XIX в. той създава мрежа от колежи и гимназии в католическата част на тогавашна Европа. Обучението там има строго рамкирана религиозно-възпитателна цел, то се извършва от високо образовани, верни на ордена преподаватели. Методите следват известния иезуитски принцип за светостта на всички средства, които служат на целта; изкуствата намират постепенно широко място сред тях. Театърът и музиката стават част от образователната система. Училищната пиеса на иезуитите е образец на педагогически синкретизъм. Тя създава свой модел на популярна драма. С други функции – продукт на друга среда – т.н. училищен театър в България през Възраждането представя негов своеобразен паралел². Заглавната страница на „Балдуин император на Изток“ съдържа още едно сведение, което подкрепя опита за успоредяване: представлението се е състояло в гр. Ландсхут, на 2. и 4. септември 1676 г. Първият учебен ден и края на годината са празници, които се отбелязват с театрални игри. Почти до средата на XX в. българските ученици свързваха началото и края на определен стадий от учебния процес с някакво художествено събитие – най-често смесен концерт, който обединява декламации, музикални изпълнения и школки театър. Както гимназистите в Ландсхут през есента на 1676 г. Читателят остава още малко при корицата, за да се наслади на нейните декоративни качества. Винетка от стилизирани цветя образува рамката. Тя огражда картина от букви: латинското заглавие е изписано с латиница, немското – с готически шрифт. Класическата древност и старогерманското наследство пращат вест за своята култура: правите линии на латинските букви, изчистени до краен предел, са знак за постигната хармония, разлюлените извивки на готическите букви – за барокова патетика и стремеж към съвършенство.

Малката книжка, с която разполагам, се състои от осем страници. Това е един вид театрална програма, перियोха на пиесата „Балдуин император на Изток“. Досега няма открит пълен печатан текст на такава пиеса. Изпълнителите на сцена са използвали вероятно ръкопис, който е изчезнал, и са им-

² Повече за иезуитската училищна драма и за връзките ѝ с българския училищен театър вж. **Андреева, Н.** Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII–XIX в. В.-Търново, 2004.

провизирали на воля. Осемте страници, предмет на настоящия анализ, съдържат: пролог, три части, три хора и дълъг, много подробен списък на действащите лица с имената на изпълнителите и данни за тях. Драматическият текст се предхожда от кратък разказ за представените събития, наречен на латински Аргументум, на немски – Съдържание. Всеки елемент на тази литературно-театрална конструкция е отпечатан двойно – на латински и на немски език, списъкът на лицата е предаден само на латински.

Сравнението на латинската с немската версия на текста показва подчертано предимство на латинската. Езикът там е по-точен, изразът – по-ясен, а съдържанието по-пълно. На латински са посочени редица исторически подробности, важни за разбиране на събитията, които липсват в немската редакция. Например“ от Аргументума научаваме, че Балдуин е станал император в Константинопол след Алексей V. Дука, наречен Мурзуфл, който взел властта, като убил Алексей IV. Ангел – *„Balduinus is fuit, Orientis post Alexium Ducam (Murzuphulum dictum, qui per tyrannidem occiso Alexio Angelo IV Regnum invasit) pulsum, primus ejus nominis Imperator. Ortum est hoc sidus in Belgio Valenzianis urbe Hannoniae Anno Christi 1171. Hic fortitudinem suam egregiè probavit, capta à nostris Constantinopoli Anno 1204“*.

Немското съдържание не дава тази информация: *„Balduinus ein Niderländer von Valencien einer Statt in Hennegau gebürtig, hat sich da man unserer Seiten die Kayserliche Hauptstadt Constantinopl Anno 1204 eingenommen, dermassen dapffer und Ritterlich gehalten, daß man ihne einhelliglich für einen Kayser in Orient angenommen und erklärt hat“*; то пропуска две подробности, свързани с драматическия конфликт и българската история: скитския (=куманския) произход на царицата – *Scytharum è gente oriuda* – и точното означение на Калояновата столица – *Deinde in subjectam urbi Trinobio vallem ...* – град Търново. Остава впечатление, че пиесата е била първоначално написана на латински, а после в книжката-програма е прибавен разяснителен немски текст за широката публика.

Трите действия са означени с латинската дума *para* – част. Те имат свои отделни заглавия: Щастливият Балдуин, Плененият Балдуин, Екзекутираният Балдуин. Първата част представя издигането на Балдуин за император в Константинопол и неговото кратко управление до намесата на цар Йоаница (Иваница-Калоян) в събитията. Сцена първа хвърля мост към заключителния хор, с който се затваря кръгът на религиозно-възпитателното въздействие: Балдуин отдава своята победа на Бога (I. ч. 1. сцена) и става достоен за триумфа, който целомъдрието устройва на упокоената му душа (трети хор). Следващите сцени представят три стъпала към централното историческо събитие – битката край Адрианопол (1205 г.) и пленяването на Балдуин; зрителят (читателят) научава последователно как управата на Константинопол и пратеници от Хенегау поздравяват новия император и се веселят със забавни зрелища, как Балдуин устройва развлечения на гостите си, когато българският цар Йоаница му обявява война и как младежта на Константинопол внезапно се разбунтува (лош знак!), и предводителите на гърците биват подтикнати към измяна „от един български търговец“.

Втората част доизгражда сюжетното ядро и подготвя кулминацията. Действената фигура тук е „Йоаница, цар на България, див (необуздан) по природа“, а главно събитие – залавянето на Балдуин край Адрианопол и отвеждането му в България „за да бъде там държан в плен“. Историческите акценти свидетелстват за добро познаване на материята: 1. Йоаница потегля с голяма войска за Тракия, подразбира се – срещу латините; 2. Гръцкият град Дидимотихон минава на негова страна; 3. Гърците са „двуличен“ народ – те са ту приятели на Йоаница и очароват неговия двор с музика, ту се откъсват от него „заради свирепата му необузданост“.

Третата част е всъщност истинската драма. Интимният кръг на семейството се влита в широкия свят на историята, морални категории като измяна, съблазън, клевета и целомъдрие прехвърлят вниманието от „пътищата на кръстоносците“ към Балдуиновата кула в Търново. Появява се нов актант: Либертина, съпругата на цар Йоаница. Тя се опитва да спечели любовта на пленения император с вкусно ядене и нечисти думи; Балдуин остава незасегнат от тях, той се измъква и „проклина безсрамното дело, което Либертина пожелава от него“. Маркирани са завръзката и обратата на драматическото действие, развързката ще дойде в края. Между тях са вмъкнати сцени, които представят опити за освобождаване на Балдуин: пратеници на неговия брат Хенрикус обещава голям откуп, „но напразно“, двама заложници, Герардус и Госуинус, оплакват съдбата си, но биват успокоени от съчувствието на благородни младежи, принцовете Александър и Аристокбулус помагат на Балдуиновите приближени. Последните три сцени възстановяват прекъснатата „семейна драма“ и я довеждат до трагическа развързка: Йоаница научава за измяната на гърците; веднага след това Либертина му доверява, че Балдуин се е опитал да я прелъсти и се преструва, че ще се самоубие, за да избегне прелюбодейанието. Българският цар „излага Балдуин на подигравки и опозоряване“, след което заповядва той да бъде „бавно екзекутиран“. Немският израз *langsam hingericht* губи своя старинен нюанс при превода и не предава потресаващата подробност, която се съдържа в латинския текст: невинният Балдуин е бил нарязан и е умрял в бавно изтезание – *innocens lento supplicio acciditur*. Действията на Йоаница са обяснени с две обстоятелства: той е обзет от гняв – *ganz verbittert*, – поради предателското поведение на гърците и оплакването на Либертина и не размисля достатъчно, защото научава за двете неща внезапно, „при угощение“.

Частите на драмата „Балдуин император на Изток“ са uvedени от Пролог и отграничени с три хора. Тази структура е характерна за иезуитската училищна пиеса и нейния художествен синкретизъм. Хорът при нея не се покрива с хора в античната трагедия и не отговаря на съвременната ни представа за многогласно пеене. Той се приближава до идеята за „жива картина“: на преден план е пантомимата, езикът на жеста, придружен понякога от внушителни реплики на висок глас, от танци и музикални изпълнения. В конкретния случай действащите фигури са алегии на морални и религиозни понятия, на светци, мъченици и дори на самия Христос. Трудно е да разберем от краткия текст на периода какво точ-

но се е извършвало на сцената. Но едно е ясно: чрез игра, картина, изразителни движения, слово и музика хорът е поемал част от възпитателното въздействие на театралното зрелище.

Прологът към разглежданата драма подготвя читателя за нейното главно послание – победата на добродетелта над порока. Alegорични фигури на завистта, честолюбието, непристойното желание, измамата и военлюбието „завладяват сцената“, но биват прогонени от неназовани добродетели – техни противници. Първият хор представя Христос, който заплашва с голямо наказание Гърция, заради прекомерните ѝ грехове“. Този тип интермедии в иезуитската драма третират често библейски сюжети, в тях участват старозаветни вождове и царе, християнски проповедници и светии. Но те твърде рядко се издигат толкова високо, че да направят свой актант Божия син. Подобен максимализъм характеризира и втория хор – централна фигура там е Християнската църква, мощната институция, която превръща учението в религия. Тя е изложена на удари и реагира съобразно реалността: като вижда „как благочестивите са преследвани, а лошите – закриляни“ тя отстъпва; задържат я двама светци, Паулус и Хризостомус, които изправят като страж примера на Христа. Третият хор е същевременно Епилог на драмата. Той е бляскава антитеза на мрачната последна сцена. Негов субект е Целомъдрието, което увенчава с триумф освободената от смъртното тяло Балдуинова душа; небесните сили я приемат с ликуване. Твърде краткото съобщение за смъртта на императора – „бавно езекутиран“ – е може би белег на чувство за художествена мярка. Във всеки случай едностранно проявена. Авторът не описва ужасните подробности, за които научаваме от Аргумента – нарязването на Балдуиновото тяло, захвърлено в дълбокия дол на Търново за храна на диви животни и птици. Но той не пести светлината на словото, с което изразява небесната прослава на добродетелта.

Списъкът на действащите лица е впечатляващо дълъг и гъмжи от имена, които не се срещат в драматическия текст. Изглежда, сцената е била често изпълнена с хора, които участват без свое име – просто като войници, младежи, граждани на Константинопол, слуги, вождове, учени; ритмично са се появявали алегорични фигури на пороци и добродетели, дори на отрязаните части от Балдуиновото тяло, на диви зверове и на упокоената душа на мъченика. Картината на конкретно назованите имена е също така шарена и причудлива: тук присъстват исторически личности, участвали в кръстоносните походи като Дандолус (венецианският вожд Енрико Дандоло), персонажи от иезуитски пиеси за Българското покръстване като Поликарпус, антични богове – Аполон, Меркурий, Вертемнус, антични царе – Помпилиус и Митридатес, християнски дейци и светии – Еустахиус, Бонифациус и т.н.³ Изпълнителите на роли са

³ Собствените имена са предадени точно по латинския текст; освен онези от тях, които са много известни на български с други окончания – напр. Балдуин, а не Балдуинус, Аполон, а не Аполо и др.

посочени с пълни имена, титли, професионални качества и училищни степени, респ. специалности. В представянето на пиесата са участвали 150 души – внушителна цифра, трудно постижима и за един съвременен театър. Но всичко е възможно, когато се върши „за по-голяма слава на Бога“. Както традиционно завършват съчиненията на иезуитите.

„Балдуин император на Изток“ (1676 г.) е религиозна драма, която гради сюжета си на историческа основа и обработва мотив, характерен за т.н. народна литература⁴. След като дълго е наблюдавал победи, тържества, войни и предателства през време на Четвъртия кръстоносен поход на Балканите, зрителят става свидетел на семейна драма, конструирана по мотива за оклеветената добродетел. Клеветата е едно от най-тежките морални престъпления. Тя е лъжа с широк обхват, последствията от нея засягат повече хора и са обществена беда. В такъв смисъл я тълкува преданието за законите на хан Крум, което познаваме от лексикона Суидас: на въпроса от какво загина вашия народ аварите отговарят „понеже взаимните клевети се умножаваха и погубваха по-храбрите и помнните“; и българският хан издава закони, в които оклеветяването е първото по ред престъпление и единственото, което се наказва с убийство⁵. Мотивът за оклеветената невинност е третиран под различни форми в произведения, стигнали до нас по устен и книжен път; истина и фантастика, история и художествена измислица вървят там ръка за ръка. В постари източници, създадени при пълното господство на т.н. мъжко начало, жертви на клеветата са обикновено мъже; в европейските легенди от времето на утвърденото християнство и във връзка с култа на св. Богородица се появяват все по-често образи на оклеветени жени. Понеже в пиесата „Балдуин император на Изток“ (1676 г.) „многострадалният“ персонаж е мъж, ще дам няколко примера за такива сюжетни разработки: един от Библията, две от античната митология и един от българската литература през Възраждането.

Първият е посочен и в Аргументума и в Съдържанието: историята за Йосиф и жената на Петефрий. Случката е разказана в Стария завет, Битие, глава 39⁶. Тя има кратка предистория: Яков (син на Исак и внук на Аврам) имал 12 сина – шест от натрапената му жена Лия плюс двама от нейната слугиня Зелфа и двама от любимата жена Рахил плюс двама от нейната слугиня Вала; те сложили началото на дванайсетте еврейски „колена“, които формират две държави: Северното (10 колена) и Южното (две колена) царство. От всички свои деца Яков обичал най-много Йосиф, сина на Рахил: не го задължавал да работи, обличал го в хубави – шарени – дрешки, оставял го да си живее за свое удоволствие. Другите

⁴ За широкия кръг от значения, които формират термина „народен“ вж. **Андреева, Н.** Немската литература в България през Възраждането. С., 2001, 5–49.

⁵ **Венедиков, И.** Прабългарите и християнството. С., 1995, 100–101.

⁶ Вж. Библия или Свещеното писание на Стария и Новия завет. С., 1924, 39–40.

синове на Яков намразили Йосиф. Те го продали на „исмалияни“, които го завели в Египет. От тях го купил Петефрий, „фараонов придворен“. И понеже Господ бил с Йосифа, той „благоуспявал“ във всичко. Спечелил доверието на околните и господарят му го направил „настоятел на дома си“ – предал в ръцете му всичко, що имал. Следва съществената част на текста: „А Йосиф беше красив на глед и приличен. И след време жената на господаря му хвърли очи на Йосифа и рече му: Легни с мене. Но той отказа...“ Клеветата е придружена от вещественно доказателство: „Еврейския слуга, когото ти си ни довел, влезе при мене за да ми се поругае“, казала тя на мъжа си, „но като извиках с висок глас той остави дрехата си при мене и избяга вън“. Краят е логичен, елементарен и без гибелни последици: Петефрий затворил Йосиф в „крепосната тъмница ... дето бяха запрени царевите затворници“. По-важните моменти в този разказ са: 1. Йосиф е роб на Петефрий; 2. Той спечелва доверието на господарите си, цени тяхното благоволение и смята за грях да отговори на доброто със зло; 3. Жената на Петефрий е абсолютно отрицателен образ, тя съблазнява, но не обещава власт и богатство, доказва клеветата с отнетата дреха и силни викове; 4. Петефрий е лековерен, взема бързо решения, избухва гневно; 5. Завършекът: Йосиф е наказан с тъмница, не е убит, измамата остава неразкрита. Поуката стига бързо до читателя: Не вярвайте на жените! Бог закриля верните нему!

Във връзка с мотива, който ни интересува, ще припомним две минойско-елински легенди: за Пелей и за Федра⁷. Пелей е сложен, многозначен образ, необичаен за схемата на разглежданата материя. Той е внук на Зевс и нимфата Егина, син на Еак и Ендеида, брат на Теламон и Фок, съпруг на Тетида и баща на Ахил. Пелей и Теламон убили от завист несъщия си брат Фок, защото ги надвивал в състезанията. За наказание били прогонени от родината; Пелей намерил убежище при царя на Фила Еврит. По време на Калидонския лов той убил по невнимание Еврит. Сега идва ред на обвинението в прелюбодеяние. Пелей побягнал в Йолкос; тамошният владетел Акаст го приел и го пречистил от вината. Съпругата на Акаст Астидамея го харесала, опитала се да го съблазни и понеже той отхвърлил любовта ѝ, тя си отмъстила като го наклеветила пред мъжа си, че се е опитал да я изнасили. Акаст решил да го накаже не в пристъп на гняв, а след добре обмислен план: когато по време на лов в планината Пелион Пелей заспал, Акаст скрил меча му и го оставил сам и невъоръжен срещу дивите кентаври; добрият и мъдър кентавър Хирон намерил меча и му го предал; Пелей се спасил, върнал се в Йолкос и убил Акаст и Астидамея. Тримата участници в историята с оклеветяването на Пелей са вътре и вън от рамката на традиционното представяне. Акаст е несправедлив, той не се съмнява в жена си и не се опитва да стигне сам до истината;

⁷ По: Георги Батаклиев, *Антична митология*, С., 1989.

няма смелост да съди открито виновника, а организира коварно унищожението му. Астидамея е наказана със смърт не от мъжа си когото мами, а от обекта на своята клевета. Пелей е разностранно и противоречиво характеризирани – той е завистник и братоубиец (Фок), неблагодарник в резултат на небрежност (Еврит) и радикален отмъстител – убива Акаст и жена му без да разграничава моралната стойност на постъпките им. Поуката: не съдете без да сте чули и другата страна!

Федра е по-добре позната от трагедията на Расин, отколкото от мита за Тезей. Тя е двигател на действието, виновник и жертва едновременно. Това я поставя в центъра на сюжета. Произходът на Федра е знак за миграцията на племената, които потеглят от Египет и Финикия и заселват о. Крит, Пелопонес и Атика. Почти всички жени-прелъстителки от обсъжданите мотив нямат предистория – те са поставени фигури, чрез които се слобява определена схема. Федра е частица от митичната история на европейския континент. Тя е правнучка на финикийския цар Агенор, внучка на Зевс и Европа, дъщеря на Минос, владетеля на о. Крит и на Пасифая, дъщеря на слънчевия бог Хелиос; тя е сестра на Андрогей и Ариадна, втора жена на Тезей – скачени един за друг се нанизват мита за Егей, мита за Тезей, мита за Дионис... Федра залюбва заварения си син Иполит. Нейната страст е двойно греховна – тя мами съпруга си, а обект на любовта е най-близък член на семейството. Когато той я отхвърля, тя го наклеветва пред бащата, че е искал да я прелъсти. Федра се самоубива, когато Тезей прогонва от дома си оклеветения син и той става жертва на Посейдон. Тя е единичен случай сред сюжетното разнообразие на дискутирания мотив. В нейния образ се сплитат езическия принцип за възстановяване на нарушената хармония с по-късни влияния на християнската идея за вина и изкупление.

Иполит, оклеветеният мъж, е абсолютно невинен и изцяло положителен персонаж. Сянка на трагизъм пада върху произхода му и връзката родител-дете. Негова майка е Хиполита (Антиопа), царица на амазонките, която се влюбва в своя противник Тезей и става негова съпруга в нарушение на племенните норми. Тя загива в битка между амазонки и гърци, като се бие на страната на Атина; голямата любов я прави изменник на своя народ, тя доказва и изкупва тази любов с живота си; има единствено дете – Иполит. Тезей премахва Иполит заради втората си жена Федра. Тя му е родила вече двама сина. Той пропъжда детето на амазонката – първородния син! – и подбужда унищожението му: Посейдон бил обещал да изпълни три негови желания, сега Тезей моли бога да погуби Иполит; Посейдон изпратил от морето страшно чудовище, което подплашило конете на Иполитовата колесница и те го изхвърлили, по друга версия – разкъсали. Историята има свой божествен завършек, подобно на Балдуиния триумф в обсъжданата драма. Артемида-Диана, чийто почитател бил Иполит, помолила Асклепий да го съживи и го отнесла в своя свещен лес в Ариция (Италия); там променила образа му, дала му друго име – Вирбий – и го превърнала в божество; римляните не допусkali коне в дъбравата на Диана и Вирбий.

Тезей е несправедливият съдник. Той е доверчив и прибързан – изцяло по схемата на фолклорния мотив. Но той е не само съпруг, а и баща. Това прибавя към образа елемент на подлост: той прикрива отмъщението си зад обещанията на морския бог. Краят на мита носи известна утеха за възприемателя: Тезей бил отстранен от властта и умрял като беглец на о. Скирос. Така всеки получава заслуженото – тежко за Федра и Тезей, пълно с надежда и прослава за Иполит. Ако няма човешка, има божествена справедливост.

Мотивът за страданията на оклеветения се среща и в едно българско литературно произведение с древен фолклорен произход. То се появява като ръкопис в зората на Българското възраждане и получава първото си печатно издание в средата на XIX в.: „Баснословие Синтипи философа весма любопитное от Перский на Греческий, от Греческий на Болгарский язык преведеное от Х.П. д.п.н.ч.н.н. Издание первое. (Philosophische Fabeln). у Будиму Писмени Кр. Всеучилища Пештанског 1844“.⁸ Предисторията на българския „Синтипа“ тръгва от далечна Индия и приказна Персия и завършва върху територията на почти всички европейски страни⁹. Като възможен първоизточник се приема неизвестен религиозно-философски текст от типа на индо-будистки учебник. По-сигурно доказан е персийският произход на творбата: от арабски (IX в.) тя е преведена на сирийски (XI в.) и византийско-гръцки (XI в.); двата най-стари известни текста са гръцкият на Андреопулос (XI в.) и новоперсийският на Самарганди; от византино-гръцки „Синтипа“ е преведен на новогръцки (XVII в.) и от него – на румънски (XVIII в.), сръбски (XIX в.) и български (XIX в.). От арабски през еврейски (XI–XII в.) и латински (XII в.) произведението е преведено на множество европейски езици – на френски, английски, немски, италиански, арменски, руски, полски и дори идиш. През XVI–XVII в. то е включено в многоцикловия сборник „1001 и една нош“. Първият български превод е в ръкописния Видински сборник на Софроний Врачански от 1802 г., първият печатан е на Христати Павлович от 1844 г., второ издание – от 1854 г. След Освобождението излизат съкратени и разширени преработки на първоначалния текст, често с променени заглавия, през 1883, 1895, 1897, 1919, 1921, 1925, 1926 г.

„Баснословие Синтипи философа“ е сбор от разкази, обединени от една идея, която трябва да се докаже или отхвърли. Такава рамкова конструкция е характерна за източните цикли от притчи и приказки и е възприета от някои европейски писатели през Ренесанса („Декамерон“ на Бокачо, напр.). Рамковият разказ определя съдържанието и структурата на отделните текстове; той изразява обединителната идея или идеи, когато сборникът се състои от по-малки вътрешни цикли. В „Баснословието“

⁸ Правописът е осъвременен (НА).

⁹ За народната книга „Синтипа“ вж. социо-демографското изследване: Monika Skowronski / Marina Marinescu, Die „Volksbücher“ Bertoldo und Syntipas in Südosteuropa, Frankfurt/Main, 1992.

на Синтипа той формира мотива за оклеветената добродетел. Негово продължение са кратките коментари за поведението на царя след всяка „басня“, негов връх – „Правилата“ на философа в края на книгата. Първоначалната редакция на „Синтипа“ е имала характер на управленски и морален кодекс за царе. По-късно текстът се тривиализира, разрастват се приказките за „женските лукавства“. В превода на Христатики Павлович, който е обект на настоящия анализ, доминира първият момент. Той следва доста точно най-стария известен текст, византино-гръцкия превод на Андреопулос (XI в.); за него по-важна е мъдростта, а не удоволствието да се забавлява читателя с лошотиите на жените.

Малката книжка, издадена в Будапеща през 1844 г., започва с „Подлог Синтипи философа“, който има подробно подзаглавие: „Повествование за Кира Перскаго царя, и единородното негово дете, и учителя Синтипа: и за царските седем философе, и една негова и безстидна жена и нейната противу царскаго сина клевета. Списано от Муса Персянина в полза прочитающих“. И така, персийският цар Кир имал седем жени и едно мъжко дете, родено късно по милост Божия. Той предал сина си в ръцете на философа Синтипа да го изучи на „всичката мъдрост“ за шест месеца. Когато този срок изтекъл Синтипа узнал чрез „звездочетско изкуство“, че моментът не е благоприятен и трябва да изминат още седем дни. Но понеже волята на царя не може да се престъпи, философът изпратил своя ученик в двореца с поръка да не проговаря нито дума през следващите седем дни. Така и станало – синът мълчал, а бащата напразно се мъчел да узнае причината за това онемяване. Една от седемте царски жени предложила да ѝ предадат момчето, тя знаела как да го накара да проговори. Царят се съгласил, жената отвела царския син в къщата си и се опитала да го съблазни с „думи сладки“, накрая му подхвърлила, че може да уреди премахването на царя, ако след като получи властта младежът я вземе за жена. Следва отказ и клевета пред бащата. Царят осъдил сина си на смърт. Но той имал съветници, седем философа, които рекли: „Това е клевета женска, и не е истина, и цар безразсудно определи на смърт сина си, поверовавши само безстудни думи женски, а не испитавши истината“. И решили по един от тях да отива при царя всеки ден и да го „раздумва“ да не убива момчето докато се изредят седмината. Раздумването ставало чрез приказки: всеки философ разказвал на царя по едно или две „повествования“; царят отменял тежката присъда след като чуел някаква история за женска измама. Но жената-клеветница пристигала веднага и разказвала своя приказка, с която събуждала отново царския гняв срещу невинния син. Тя се намесила пет пъти – след шестия философ запалила голям огън и се готвела да се хвърли в него; на въпроса на царя, защо иска да изгори, отговорила: „защото не отмъсти мене от сина си, и него уби, какво то му подобаваше“. След седмия философ синът проговорил, жената признала всичко и оставила царят да определи наказанието ѝ. После синът разказал три приказки, жената една последна и Синтипа една обобщаваща мъдростта на целия текст. Така се изредят 21 „басни“, а именно: I. философ – „Стъпки на лъв“, „Папагалът“, II. фил. – „Хлебовете“, „Двойна изневяра“, III. фил. –

„Ориз и захар“, IV. фил. – „Кучка, която плаче“, V. фил. – „Кучето и змията“, VI. фил. – „Гургулицата и житото“, „Слонът и мастакулката“, VII. фил. – „Рибите на нивата“; жената разказала: „Кожарят и неговият син“, „Царският син и ламята“, „Кладенецът, чиято вода превръща мъжа в жена“, „Свиня и маймуна“, „Разбойникът и лъвът“; синът разказал: „Отровеното мляко или щъркелът и змията“, „Разумът на петгодишното дете“, „Търговецът на благовонни дърва“; жената прибавила приказката за лисицата и устроила престорено самоизгаряне, а Синтипа завършил цикъла с кратка притча за „Родения крадец“; нейният смисъл е връх на мъдростта: всичко е предопределено от Бога, не можеш да промениш онова, което звездите са предначертали! Текстът завършва с Десетте поучения на Синтипа. Синът определя наказанието на жената и разказва как философът го е научил на такава „премъдрост“: изписал върху стените на новопостроена къща слънцето, месеца и всички съзвездия, а до тях – науките, които ученикът ще трябва да усвои. Те са десет: 1. За ненаказания човек, 2. За учения човек, 3. За лукавия човек, 4. За човека, който се присмива на телесните или душевни недостатъци на другите, 5. Защо не трябва никой да отсъжда, преди да е разбрал добре истината, 6. Защо трябва да се уповаваме само на Бога, 7. За завистливия човек – завистта поврежда него самия, 8. Защо трябва да обичаме всекиго и на всичко да отвърщаме с добро, 9. Защо не трябва да се събираме със зли хора – с каквито се събереш, такъв ставаш, 10. Защо не трябва човек да прави на другите това, което не иска друг да прави нему.

Трите главни действащи лица на Баснословието имат нестандартна – само тяхна – характеристика. Коварната и безнравствена жена предлага да изпита момчето „на едине“, понеже и по-рано той споделял с нея всичките си тайни. Тя го съблазнява с ласкателства – „баща ти е сега стар и безсилен, а ти си млад и силен“, – с примамката на властта – „а ти приемши царството, да земеш и мене за жена“. Нейната цел не е само сладострастието, но и – а може би главно – царската корона. За разлика от други подобни персонажи, тя разбира, че след седем дни царският син ще проговори и се страхува от края на този срок; клеветата е съпроводена от познати действия: тя раздира дрехите си и вика с висок глас. Самопризнанието не се среща в другите варианти на сюжета – чрез него жената предизвиква известно състрадание и подготвя необичайната развързка. Велможите предлагат тя да бъде наказана: като ѝ се отсекаят ръцете и краката, като ѝ се отреже езикът, като се разпори жива и се извади сърцето. Синът – жертвата – и Синтипа – мъдростта – имат последната дума; те отхвърлят изтезанието, пощадяват живота ѝ, но не я оставят ненаказана – съветват царя да я изложи на порицание пред всички: „... да ѝ се обръсне главата и лицето ѝ да се намаца, после да я воскачат на едно магаре и да я проведат из сичкий град, предходящу проповеднику и сос висок глас проповедувающу сичкото ѝ согрешение“. Ще припомня, че нашият народ е практикувал подобно наказание за кражба: заловеният крадец, накичен с краденото, бива прекаран през селото под погледите и подигравките на всички.

Образът на оклеветеното лице е много по-сложен и раздвижен от образа на страдалеца в схемата на мотива. Царският син е даден на учене при виден философ; това е знак за бъдещо помъдряване и морално извисяване, което го превръща от пасивна жертва в действителен победител. Той нарушава поръката на Синтипа и проговаря пред жената, за да я сплаши и успява. Накрая става правораздавател – справедлив, но не жесток. Интересен е аргументът: жените са слаби, Бог ги е направил такива, трябва да сме снизходителни към грешките им: „... и не е прилично мудрим и разумним да имат женските согрешения за големи наказания достойни“. Царят постъпва така, както го съветва синът – „и посрамисе тая лукава и зла жена“.

Третият актант носи името на най-популярния персийски цар Кир. Нищо в народната книга за Синтипа обаче не напомня за делата на този владетел. Тук той е просто царят със седем жени и седем съветници-философи, с единствен син, който се оформя като контра-партньор и помощник едновременно. Неговият образ е също твърде различен от повечето аналогични фигури. Царят е разлюлян между две повтарящи се крайни решения. Той се развива под влияние на разказаните „басни“, приема „поученията“ на своя син и неговия учител; отначало е лековерен до наивност, избухлив и невъздържан, подава се на гнева си, не се старее да проучи, изследва, разпита и стигне сам до истината; приказките на жената имат за него същата доказателствена стойност, както „повествованията“ на седемте философа – баснята е винаги права, независимо кой я разказва. В известен смисъл той също е жертва на женското коварство. Това нюансира в положителна посока обикновено твърде елементарната личност на съдника. И обяснява завършека на неговото развитие: царят се съгласява да помилва, но не и да прости. Моралното възмездие, което определя, ще има поучителен смисъл за поданиците му. Изтезанията и убийството не са достойни за одарения с величие и мъдрост.

В рамковия разказ на „Синтипа“ и негови интерполирани части, както и в отделни „басни“ се срещат библейски и фолклорни мотиви, които правят по-разбираеми известни подробности в сюжета на „Балдуин император на Изток“ или присъстват в иезуитски училищни пиеси за Българското покръстване. Някои от тях са: 1. Жената съблазнява добродетелния мъж със сладко ядене, уж от състрадание и милосърдие – това е част от нейните по-дребни хитрости; 2. Главният подтик на женската съблазън е жаждата за богатство и власт – тя обещава на пленника царска (императорска) корона, ако я вземе за жена; 3. В приказката „Стъпки на лъв“ жената е добродетелна, а царят „обичал премного жените“. Той „пратил мъжа ѝ на някоя царска служба“, отишел при нея „и начал да я принуждава на любов“; но тя му дала една книга, която поучавала „как да отбегнува човек от гнуснавите и безсловесните охоти“, той я прочел и си отишел посрамен; историята напомня за израилския цар Давид, който харесал Битсавее, изпратил мъжа ѝ на война и се оженил за нея – Соломон е неговият любим син от жената на греха; 4. Синтипа написал върху стените на новопостроена къща „поученията“, които неговият ученик е

трябвало да усвои; този момент е важен, той води читателя към два епизода с религиозно съдържание, познати от Стария завет и легендите за Българското покръстване. Първият е разказан в Книга за пророк Даниил: вавилонският цар Валтасар осквернил отвличените от Йерусалимския храм свещени съдове, като предложил на гостите си да пият от тях; тогава се появила ръка, която написала на стената (!) три думи – м/е/не, м/е/не, т/е/кел, у фарсин, – а Даниил ги разтълкувал като предсказание за близка гибел. Вторият епизод е разработен драматически в две немски училищни пиеси, представени в иезуитски колежи, и една българска пиеса от периода на Възраждането: „Ползата от християнските картини“ (1678 г.) – „Nutzbarkeit Der Christlichen Gemählen“, anno M. DC. LXXVIII., – „Богорис цар на българите“ (1719 г.) – „Bogoris Bulgariae Princeps. Das ist: Gählinge Bekehrung eines Fürsten in Bulgarien Durch ein Gemähl deß Jüngsten Gerichts“, anno M. DCCXIX – и „Покръщение на Преславския двор“ от Добри Войников (1868 г.)¹⁰. В неговия център стои легендата за картината, която християнския духовник Методиус нарисувал върху стените (!) на новопостроения ловен дворец на българския владетел Богорис (Борис I); тя изобразявала Страшния съд, представляла особено внушително страданията на осъдените грешници-езичници и предизвикала духовното превръщане на хана-княз – още същата нощ той се покръстил заедно с целия си двор. 5. Велможите на персийския цар в книгата за Синтипа предлагат жената-клеветница да бъде наказана чрез осакатяване: жива да бъде нарязана и разпрана. Щом „мъдрите“ присъждат такова наказание, значи то е било познато, смятано за справедливо. Толкова по-лесно е с него да бъде обоснована жестокостта на цар Йоаница към оклеветения Балдуин.

Емблематичен пример за страдаща невинност е легендата за Пфалцката графиня Геновева и нейните варианти в европейската драма и театър от XV до XX в. Тя трябва да се включи в кръга на литературните и безкнижни разработки на мотива, макар при нея жертва на клеветата да е жена. Защото е християнска, западноевропейска по произход и – разбира се – защото с пиесата „Многострадална Геновева“ става градивна част от българската култура през Възраждането. Проблемът е обширно разработен¹¹, ще припомня тук само някои негови аспекти. Легендата има недокументирана историческа основа; тя е свързана със старонемски предания за деца, отгледани от животни, за оклеветени съпруги и преследвани от мащехи сирачета; като народна книга в две основни версии тя се разпространява – странства – през почти всички европейски литератури; протестантският Север прави от нея гражданска семейна драма, католическият Юг канонизира Геновева в светица и я свързва с построяването на църквата

¹⁰ Андреева, Н. Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII–XIX в. В-Търново, 2004.

¹¹ Андреева, Н. „Многострадална Геновева“ – от средновековната легенда до българската възрожденска сцена“. Годишник на ВИТИЗ „Кр. Сарафов“, т. V, 3, 1960 г., С., 1961.

Фрауенкирхе недалеч от Трир. Образът губи действителните си качества и се превръща в символ на една идея. Нравствено-поучителният смисъл на тази идея и сантименталният начин на изображение обясняват необикновеният успех на българската пиеса и нейните източници.

Мотивът за клеветата формира съдържанието и на произведения от българския песенен фолклор. Най-често клеветница там е свекървата – тя обвинява снахата в непочтителност, прахосничество, изневяра; синът вярва на майка си и наказва оклеветената като я унижава, пропъжда и дори убива; когато разбере грешката си, той се стреми да поправи извършеното; ако жена му е мъртва той се самоубива или – рядко – убива майка си. Съдникът като грешник, който търси изкупление, не се среща в традиционните разработки на мотива.

Разгледаните произведения, митове и легенди дават възможност да се потърси в сравнителен план отговор на въпроса как „Балдуин император на Изток“ (1676 г.) третира темата за оклеветената добродетел. Веднага прави впечатление неравномерното разположение на сюжетните съставки: първите две действия представят – по-скоро разказват за – събития преди пленяването на Балдуин и едва в третото и последно действие се сглобява драмата на клеветата. Историята измества литературата, фолклорното начало отстъпва пред религиозно-възпитателното. Драмата няма за цел да забавлява, а да убеждава, не култивира вкус към художествата, а дава знание, което формира светогледа на ученика и бъдещия църковен служител. Това знание може да се резюмира така: 1. Предводителят на латините-кръстоносци Балдуин превзема Константинопол, победителите и покорените го издигат за император на Изток; – той олицетворява мощта на католическия Запад, идеята за освобождение на Йерусалим, рицарския стремеж към далечни завоевания; пристигат пратеници, които го поздравяват, музиканти и клоуни веселят народа, гърците му се подчиняват. 2. Българите се намесват и хвърлят сянка върху тази бляскава действителност; техният цар Йоаница завладява постепенно земите между Балкана и Босфора, латините бягат в Родопите и по Егейските острови, гърците се отмятат и признават неговата власт; битката при Адрианопол му осигурява пълно надмощие. 3. Сега влиза в действие мотива за оклеветаването; той трябва да подсили внушенията на предходния текст: императорът е положителната, българският цар – отрицателната фигура, жената е средство да се докаже тази псевдо-историческа антиномия.

И трите действащи лица са опростено конструирани. Съпругата на цар Йоаница се казва Либертина. Името е знак за нейния характер: латинската дума *libertina*, ае означава освободена робиня, а френската *libertin, ine* – разпуснат, развратен, отстъпил от религиозната дисциплина човек. Освен това в Аргументума е отбелязано *Scytharum è gente oriunda* – скитка по род. *Scythae, agum* е общо име на неуседнали варварски племена в Северна Европа и Средна Азия. То има свой аналог в етнонима „кумани“. С определеното „кумани“ – подобно на скити – са означавани през Средновековието варвари с неизяснен произход. Като диви народи, опустошители на полуострова, те са представени в пиесата „Победа на религията“ (1812 г.)

от Игнац Линдл¹². Бележката „скитка по род“ съотговаря на разпространената легендарна версия, че жената на цар Калоян е била куманка. Злото идва не от своите, а от чуждите¹³ – както при брака на атинския герой Тезей с дъщерята на Критския владетел Федра. Либертина се опитва да спечели разположението на императора с ласкателства и вкусно ядене, предлага му свобода и власт, които тя ще сподели, и подкрепя клеветата с престорен опит за самоубийство – както в Баснословието на Синтипа философ. Последният акт е много убедителен и оправдава до известна степен гнева и прибързаната присъда на царя.

Балдуин е безгрешен от начало до край. Съвършеният праведник е пасивна фигура. Твърд до безжизненост в своята добродетел, той не проговаря, не аргументира отказа си пред Либертина, не се защитава пред съда на Йоаница и приближените му. Мълчи, когато го позорят, разкъсват и убиват по най-мъчителен начин. Бог отговаря със същата абсолютна мярка: вечна слава и блаженство го очакват в отвъдното. Не всички жертви на клеветата завършват така пътя си. Упованието в Бога, чувството за нарушена справедливост и поуците на мъдростта ги активизират; наградата настига повечето от тях тук на земята: Йосиф е хвърлен в тъмница, но спечелва доверието на тъмничаря и затворниците, изтълкува сънищата на фараона и се издига до върховете на властта в Египет, „благоуспява“ винаги, защото Бог е с него; Пелей убива своя непочтен съдник Акаст и клеветницата Астидамея, оженва се за Тетида по волята на Зевс, радва се на подвизите на сина си Ахил и не е безгрешен – сигурно за това умира в изгнание. Синът на персийския цар Кир преодолява с търпение и разум всички опасности, отхвърля изтезанията и смъртта като наказание за женската слабост и поучава баща си, велможите и читателя на басните в милосърдие и справедливост. Само оклеветеният мъж от мита за Федра бива обожествен като Балдуин: под друго име той ще живее вечно в свещената дъбрава на Артемида, девствената богиня на лова и луната. Известна успоредица на този мит представя последният хор на драмата: алегоричната фигура на целомъдрието подготвя триумфа на Балдуиновата душа, която полита към небето, приветствана от божествени гласове.

Йоаница е наречен в Аргументума и Съдържанието „цар на българите“, а в текста (II. част, I. сцена) – „цар на България“. Схематичната еднозначност на лицата достига при него своя връх. Той е просто инструмент, необходим за „екзекуцията“ на императора. Появява се един път в първата част и по два пъти във втора и трета част. Това ограничено присъствие е достатъчно на автора, за да покаже българския цар като пълен антипод на безгрешно положителния централен герой. Йоаница е характеризирани с една единствена черта: варварска необузданост и жестокост – „див по природа“.

¹² Андреева, Н. Покръстването на българите..., цит. съч.

¹³ Аретов, Н. Национална митология и национална литература. С., 2006, с. 346: „Невярната чужденка“.

Гърците, макар и порицани като „двуличен народ“ – *Die Griechen, ein unbeständiges Volk* – имат оправдание, когато преминават на латинска страна: те са „уморени, измъчени“ от жестокостта на Йоаница – *Barbara crudelitate Joannizae fatigati*, от неговата „крвожадна ярост“ – *Wieterey*. Либертина слиза бързо от сцената, цялата вина пада върху царя. Причините за изместването на акцента трябва да се потърсят както в литературата, така и в историята.

Периохата на „Балдуин император на Изток“ (1676 г.) не съдържа дори кратко описание на българския пейзаж. Авторът не познава страната и народа на цар Йоаница. Той получава своето знание от източника, посочен в Аргументума: *Petrus Doutrermanus Valentinensis Soc. Jesu in Constantinopoli Belgica*. Предполагам, че сведенията за произхода и националното дефиниране на българите, които съдържа този източник, са взети главно от византийски летописи. Много често народът, който застрашава империята от север, е определян там като „скити“ или „кумани“, равнозначно на варвари, неговият владетел е наричан „цар на Влахия и България“, а държавата е разполагана в съседство с или върху територията на Влахия. Вторият момент води към уеднаквяване на народите на север от Дунава с българите. За това свидетелства вече цитираната бележка в скоби от Аргументума и Съдържанието: *Joanniza Bulgarorum (Valachos hodie, Transylvanos (seynd jetzo die Walachen, Sibenbürger und Moldauer)*... Тя е свързана и с широко дискутирания проблем за произхода на Асеневици, с хипотезите за някакво родство с „власи“ или „кумани“. Напълно приемливо е заключението на Иван Божилов¹⁴ по този повод: „При днешното състояние на изворите трудно би могло да се каже нещо повече освен, че Асеневици произхождат от онази българска аристокрация, която се формира и укрепва в Паристрион ... през XII в. и която станала изразител на стремите на българския народ за отхвърляне на византийската власт.“ Наред с власите, в бележката са посочени трансилванци (седмоградци) и молдовяни. Това разнообразие от етноними отразява – може би – далечен спомен за времето, когато цялата територия от Карпатите до Дунава е била неоспорвана част от българската държава.

В драмата „Балдуин император на Изток“ се разказва по-често и по-обширно за народите, сред които живеят и срещу които воюват българите, отколкото за самите тях. На преден план са изведени гърците. Текстът съдържа исторически, географски и дори битови подробности за владетелите и народа на Византия. Аргументумът отбелязва бързата смяна на императорите в Константинопол: Исак II Ангел (1185–1195 г.), Алексий III. Ангел (1195–1203 г.), Алексий IV Ангел, син на Исак II. (1203–1204 г.), Алексий V. Дука-Мурзуфл (1204 г.). Десет сцени на драмата раз-

¹⁴ Божилов, И. Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопография, БАН. С., 1985.

казват за гърците. Техни основни характерни черти са склонността към измяна и забавления. Още в първата част (2. сц.) виждаме как „управата на Константинопол“ посреща новия император със „забавно зрелище“, а Балдуин весели гостите си (5. сц.) с артисти гърци, разбира се. Във втора част (4. сц.) гърците са музиканти при двора на Йоаница – опитват се с музика да променят – облагородят – „суровата природа“ на българския цар. В трета част (5. сц.) един комедиант, сигурно грък, утешава и развлича с играта си заложниците Герардус и Госуинус. По-важни за драматическото действие са двуличията, непостоянния характер на ромейското население. От последната сцена на първа част научаваме, че гърците са били съюзници на латините, но сега се обръщат срещу тях; има извинително обяснение: техните първенци са подтикнати към този предателски акт „от един български търговец“. Хорът, който следва непосредствено, е на същата тема: сам Христос заплашва Гърция с голямо наказание „заради прекомерните ѝ грехове“. Сцена шеста на втората част съобщава за втора измяна: гърците „се осмеляват да се откъснат от Йоаница“; глаголят „се осмеляват“ показва, че откъсването не е така осъдително този път. Вторият хор разкрива на зрителя опасностите, които политическите люшкания и моралната лабилност крият за християнската църква – тя започва да отстъпва, спасява я разказ за живота и страданията на Христа. Една подробност от домашното всекидневие внася нотка на хумор и завършва културо-политическия портрет на ромеите: граждани на Дидимотихум изхвърлят хранителните си запаси, за да не ги оставят на „приближавания противник“, а „готованковците“ – тези, които живеят за чужда сметка – се радват на богатата плячка.

Топонимията маркира точно терена, върху който се разиграва драмата. Още в Аргументума е посочено родното място на Балдуин – град Ханония в Белгийска Валенция, – говори се за Влахия, Трансилвания и Молдова, изброяват се местата, където се водят сражения – Адрианопол, Димотика и Тракия, – не липсва и Търново, столица на Йоаница. Най-често срещаното географско име е, разбира се, Константинопол. Не се споменават българските планини, сигурно защото Хемус, владение и защитно убежище на Асеневици, е твърде далеч от представените събития. Край Търново има дълбок дол, в който се изхвърлят труповете на коне и кучета – плячка на диви животни и птици.

Смъртта на Балдуин е обект на легенда, която обработва фолклорния мотив а оклеветената добродетел. Централната фигура в тази легенда е личност, свързана с историята на кръстоносните походи, Латинската империя на Балканите и българския цар Калоян. Това определя особената значимост на литературното произведение, което третира легендарната материя. При неговия анализ не може и не бива да се отмине въпросът: какви са историческите факти, как са представени те и защо тъкмо по този начин. Историята като литература е явление старо колкото човечеството.

Ще отбележа няколко събития, което очертават лика на периода от освобождението на България от византийска власт (1187 г.) до смъртта на Калоян (1207 г.). Главните извори за тях са гръцки: Никита Акоминат,

наричан Хониат по родния му град Хони в малоазийска Фригия, автор на *Nicetae Choniatae Historia*, Георги Акрополит, автор на *Georgii Acropolitae Historie* и един *Sinoncus Anonimi Chompendium Chronicum*, който обхваща историята от сътворението на света до възстановяването на византийската империя в 1261 г.; негов съставител е Теодор Скутариот, живял в края на XIII в.¹⁵ В този Синопис се разказва, че Исак II Ангел разбунтувал срещу ромеите „варварите по Хемската планина, които по-преди се наричали мизийци, а сега власи и българи“. Братята Петър или Калопетър, наричан още Теодор, и Асен, потомци на знатен български род, обявили въстание срещу властта на Византия в Търновската крепост Царевец, която била тяхно владение. След битка край Верея и обсада на Ловеч императорът признал възстановената българска държава (средата на 1187 г.); той сключил договор с Петър и Асен и взел като заложник най-малкият им брат Иван, Иоан, Иоаница; през същата година в Търново била осветена църквата св. Димитър и Асен бил коронясан за цар. Деветгодишното управление на Асен I минава под знака на болярски противоборства и военни успехи: новата държава обединила Северна България с Добруджа и тракийско Загоре (Тервелова България), областта около София, Кюстендилския край, Средна Струма с важните крепости Струмица и Мелник; Асен организирил два похода към Сер, но преди втория бил убит от болярина Иванко в 1196 г. На престола се върнал първородният брат Петър; бил убит неизвестно точно кога и от кого. За цар бил издигнат третият брат Иван, наричан Калоян – през втората половина на 1197 г.

Управлението на Калоян е свързано с едн от най-рисковите периоди в историята на втората българска държава. Ромеи, латини и маджари заплашвали от три страни новородена България. Високи качества на дипломат и военачалник са били необходими, за да се запази постигнатото от Асен I. и се завърши обединението на българските земи. Калоян овладял Южна Тракия и стигнал до Солун, получил признание на царската власт от Рим, спрял завоеванията на франките върху полуострова; решавал проблемите с удивителен радикализъм и това му спечелило омразата на православната църква и гърците. Тази омраза намерила израз в техните летописи и в прозвищата Скилоиоанес – Куче-Иван, Ромайоктонос – Ромеоубиец. Главните събития от неговото десетгодишно царуване са: 1201 г. навлязъл в Тракия и завладял Констанция; 1201 г. превзел Варна и сложил край на византийските владения в Северна България; 1202 г. сключил мирен договор с Алексий III.; на 13 април 1204 г. кръстоносците от IV. поход, начело с венецианският дожд Енрико Дандоло превзели Константинопол, на 16 май бил коронясан а император Бодуен, граф на Фландрия и на Ено; Калоян предложил на латините помощ, ако

¹⁵ Златарски, В. История на българската държава през Средните векове, т. II. България под византийско владичество (1018–1187). С., 1972.

го признаят за крал на България – през февруари и през юли 1204 г., – но те отказали; по молба на Калоян папа Инокентий III. изпратил в Търново кардинал Льв, който ръкоположил архиепископ Василий за примат на България, а Калоян коронясал за цар; българският владетел получил от папата кралски венец, скиптер и знаме с образа на св. Петър, както и позволение да сече пари със своя образ – това станало на 7 и 8 ноември 1204 г.; през 1205 г. Калоян завладял почти цяла Македония и Тракия, обсадил Димотика и Одрин, но бил принуден да се оттегли; през следващата година обсадил Солун, но бил убит, вероятно чрез заговор на кумано-болярската партия, която организираща убийствата на двамата му по-големи братя. Това станало на 26 октомври 1207 г.

Сред тази сложна плетеница от бързотечни събития най-голям интерес за нас представят подробностите, свързани със смъртта на Балдуин. Управлявал само една година, отхвърлил предложения от Калоян приятелски договор, приел клетва за вяност от гърците в Тракия; скоро след това ромеите му изменили и повикали Калоян на помощ; българският цар приел техния съюз, събрал куманска войска отвъд Дунава и се отправил към Одрин (Адрианопол). На 14 април 1205 г. станала решителната битка. Калоян разбил латинския лагер край града, заловил жив императора и го отвел като пленник в Търново. Балдуин умрял през същата година при неясни обстоятелства. Повечето известия за това събитие имат легендарен характер. Тяхната цел е да заличат тежките последствия от нанесения удар като възвеличат образа на императора до степен на обожествяване и принизят представата за българския цар до степен на обезумяване. Те тръгват от хрониката на Алберик, абат на манастира *Trium Fontium* (Три извора) в Шампань, съвременник на събитията. За боя край Адрианопол той разказва следното: „В България, която е между Маджарско и Гърция, в град Търново (*Terhoa*) управляваше някой-си Иваниций, господар на България и Блгария (*Bulgarie et Blackarie*) който си присвоил името *imperator*, обявил на император Балдуина и на латинците война или ги предизвикал на война. Против него Балдуин повел войска, но уви! ... бил пленен от него с хитрост ... и бил хвърлен в затвор в Търново¹⁶. А гибелта на императора обяснява по следния начин: „За смъртта на Балдуина не може да се каже нищо друго положително, освен това, което се разправя простичко от един фландърски свещеник, който пътувал за Цариград през Търново за отечеството си, а именно: докато Калоян бил зает с други работи, жена му пратила на императора в затвора любовно писмо (*verba suasoria*), в което му казвала, че ако той я вземе за жена и поиска да я заведе с себе си в Цариград, тя веднага ще го освободи от затвора и пленството. Когато императорът отхвърлил и презрял тия обещания, тя се оплакала на съпруга си, казвайки, какво императорът ѝ

¹⁶ Златарски, В. История на българската държава през Средните векове, т. III. България при Асеневци (1187–1280). С., 1972, с. 226.

обещал да я заведе с себе си в Цариград и да я короняса за императрица, ако тя го освободи от пленство. И тъй, когато веднаж късно бил пиан, той заповядал да го доведат и в негово присъствие да го убият. И тъй по негова заповед императорът бил убит с секира и хвърлен на псетата, и с публичен едикт било заповядано да се скрива неговата смърт. Че императорът бил убит в Търново, с това се съгласяват господин архиепископ Иван Митиленски и един монах магистер Алберт, който в същата година минавал през Търново; казаният фландърски свещеник прибавил, че една жена от Бургундия, която тогава пребъдвала в Търново, видяла през нощта да трепти над тялото на убития някаква светлина, и го погребала с почит, както било прилично. Същият свещеник, който пренощувал в къщата на същата жена, съобщил, че станали някакви чудеса, както той чул от нея, и че мъжът на същата жена там се излекувал от зъбобол и от треска“. Византийските хронисти не споменават историята с оклеветяването, подказана на монаха Алберик от Библията, но изтъкват варварското поведение на Калоян и разширяват описанието на Балдуиновото убийство с ужасяващи подробности. Никита Хониат пише: „... той, окован в вериги, дълго време се държал в затвор в Търново. Най-сетне, когато вдигнал знамето за възстание Алексий Аспиет, това жестоко раздразнило Калояна против латинците, така че, като се разпалял в злобата си повече и повече, той дошел най-после почти до бешенство. В такова състояние той заповядал да изведат Балдуина от тъмницата, да му отсека с секира нозете до колената и ръцете от китката до самите рамене и после да го хвърлят с главата надолу в сметна яма за храна на птиците, гдето вече на третия ден клетникът в големи мъки се простил с живота“. А Георги Акрополит повтаря легендата за хан Крум и главата на император Никифор: „... и самият император Балдуин бил взет от тях в плен и в вериги представен на българския цар Ивана, който, както казват, отсечената му глава, по варварски обичай, обърнал в съд (чаша), след като я очистил отвътре и украсил от всички страни отвън“.¹⁷ Най-достоверният западен историк на четвъртия кръстоносен поход Жофруа дьо Вилардуен („Превземането на Константинопол“ – J. de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*) не съобщава нищо точно документирано за смъртта на Балдуин. Според него Рене дьо Три бил казал на рицарите в Станимахон, че „император Балдуин умрял в затвора у Калояна“. Самият дьо Три пише, че императорът изчезнал по време на сражението при Адрианопол и че не са чували нищо за по-нататъшната му съдба. Това съвпада с думите на Калоян в писмо до папа Иннокентий III. от 1206 г., че не е могъл да освободи императора, „защото той заплатил плътския си данък, когато се държал в затвор“ – *debitum carnis exsolverat cum carcere teneretur* (Gesta Innocentii III papae)¹⁸. Неизясненото изчезване на Бал-

¹⁷ Пак там, 578–579. Притурки.

¹⁸ Пак там.

дуин от света сало повод за спекулации и измами: два̀сет години по-късно във Фландрия се появил псевдо-Балдуин, мнозина го „познали“ и признали, докато не бил екзекутиран във Лил.

Драмата „Балдуин император на Изток“ (1676 г.) събира от хронисти, проповедници и народни разказвачи съобщения, представи и внушения и изплита фикционалната тъкан. Ето още няколко примера за този многопосочен сбор от взаимовръзки. Първата част на пиесата рисува картина на тържествуващия Константинопол. Празненствата и развлеченията в превзетата столица са едно косвено обяснение за последвалите бедни – музиканти, клоуни и гадатели забавляват войниците, Балдуин е щастлив сред гостите си, когато Йоаница му обявява „неочаквано“ война. Този сценичен детайл има свой аналог в една хроника на Никита Хониат за друго събитие: братята Петър и Асен постигнали държавна независимост за България, понеже Исак II. Ангел предпочел увеселенията пред бойните действия; след като отблъснал въстаниците при Верея (1186 г.) той „... побързал за столицата, за да се развлече с конски надбягвания и да се наслади на театър“, „така прелестите на Пропонтида ... нейните увеселителни дворци, ловът, конските надбягвания като че ли приковаха към себе си нашите императори ... и ги мамеха като някои страхливци да дезертират в техните прегръдки“¹⁹. Образът на Калоян в пиесата е просто повторение на черната представа, която изграждат за него ромейските хронисти; тя има свои успоредици в историческото и литературното митотворчество на много страни. Според Никита Хониат българският цар превзел Варна на 24 март 1201 г. и „всички взети в плен погребал живи в рова, като го равнил с земята“²⁰; същият летописец разказва, че след боя при Одрин били избити множество ромейски пленници, сред тях и логотетът на дрома Константин Торник – Калоян „заповядал да го насекат на парчета и го лишил дори от погребение“; а след бунта на гърците в Пловдив той обесил с главата надолу Алексей Аспиет, секал глави, опожарил и разрушил града. Подобна разправа с врага се среща в преданията и мемоаристиката на други народи през всички времена – от испанския героичен епос „Песен за Сид“ до разказите за смъртта на Тодор Лефтеров от четата на Бачо Киро, загинал в Дряновския манастир: арабските летописци известяват, че героят на испанската реконкиста Родриго погребал живи в околорепостния ров всички граждани на Барселона, след като превзел града; съвременници на Априлското въстание разказват, че Фазлъ паша заповядал да насекат на парчета заловения Лефтеров и да накачат частите на тялото му по скали и храсти за храна на дивите животни. Срещата на Калоян с Балдуин е конструирана по същия модел. Известен опит за обяснение на неговото поведение представят бележките: „... когато веднаж късно бил пиян“ (Алберик),

¹⁹ Златарски, В. Цит. съч., т. II. С., 1972, 465–466.

²⁰ Златарски, В. Цит. съч., т. III. С., 1972, с. 137.

„... като се разпалил в злобата си повече и повече, той дошел най-после почти до бешенство“ (Никита Хониат) и др. п. Тези пояснителни детайли намират известен отглас в съдържанието на седма сцена от третата част на драмата: „Цар Иоаница, ядосан силно (!) както от измяната на гърците, така и от оплакването на своята съпруга, при угощение (!) излага Балдуин на подигравки и опозоряване“.

Личността и делото на третия от Асеновци – красивия Иван – се нуждаят от размитологизиране и обективна оценка. Това е задача на историците. Литературата предлага свои портрети, украсени или замърсени от пристрастията на творците. Наш дълг е да ги разчетем. Калоян управлява в трудно време. Нему се пада историческата задача да възстанови целокупна България в момент, когато една нова сила, империята на франките, изправя ръст на Балканите. Той действа абсолютно целенасочено. Готов е да се съюзи със всеки, който му даде царска корона – признае държавния суверенитет на страната. Калоян постигнал не с война, а с дипломатическа сръчност държавно признание от Запад и църковна необвързаност от Изток. Той спрял напредъка на латините върху южната част на Балканите и в една редица от трудни – променливо успешни – походи се устремил към Бяло море. Солун е последната станция на неговия жизнен път. Ако обсадата бе успяла Македония и Южна Тракия щяха да станат пак български и Калоян щеше да завърши обединението. Толкова мощен политически проект не може да не предизвика безпощаден отговор. И понеже нямат сила, с която да се противопоставят, ромеите отвърщат с омраза, която храни легендите и притчите. Една от тях е злоещата приказка за смъртта на Балдуин. Друга засяга религиозните чувства на православните: българите разправят, че по времето на Петър и Асен великомъченик Димитър напуснал Солун и дошел при тях, за да им помага; ромеите обясняват смъртта на Калоян с гнева на светеца, който пронизал с копие страшния български цар. Само една божествена, надчовешка сила е можела да го сломи.

Превод на немския текст

БАЛДУИН ИМПЕРАТОР НА ИЗТОК
екзекутиран заради невинно целомъдрие
представено на театрална сцена от учащата се младеж
на курфюрстката гимназия
на Обществото на Исус на 2. и 4. септ. 1676 г.
Отпечатано в столицата и резиденцията на курфюрста
град Мюнхен, при Себастиан Раух

Съдържание

Когато през 1204 година била превзета от нас императорската столица Константинопол, Балдуин, валенсиански нидерландец роден във Хенегау, се проявил толкова много с храбростта и рицарските си качества, че го приели и обявили единодушно за император на Изток. След като управлявал не повече от година бил победен в една битка през 1206 г., пленен и хвърлен в затвора от Йоаница, цар на българите (сега това са власите, седмоградците и молдовяните). Съпругата на цар Йоаница посетила в отсъствие на своя господар няколко пъти пленения Балдуин, отначало може би само от състрадание, за да го утеши в неговото пленичество: но понеже много ѝ харесали неговия външен вид и благонравие тя с удоволствие му поднасяла многократно не само сладки приказки, но разнообразни сладки зальци, дори почувствала непристойна любов към него до там, че след като не могла нито с милувки нито със заплахи да получи нещо противно на добрите нрави, обърнала любовта си в омраза и го обвинила в лъжливо прелюбодеяние (както дръзката и невярна стопанка на Путифар целомъдрения Иосиф). Йоаница и преди се отнасял сурово към невинния, но наклеветен Балдуин, сега обаче, като човек, който е искал да обезчести съпругата му, той го изложил пред своя двор на публична подигравка и опозоряване, след това наредил да му натрошат дланите и стъпалата, ръцете и краката и да го хвърлят заедно с отсечените крайници в дълбок дол сред трупове мърша за плячка на дивите животни и птици, където, след като три дни се борил със смъртта (при което дивите животни пощадели неговата добродетел и го оставили недокоснат), богобоязливият император, изпълнен с надежда за вечен бъдещ живот, най-блажено починал.

Пролог

Завистта, Честолюбието, похотливото Желание, Измамата и Военo-любиеето завладяват внезапно сцената, но скоро биват прогонени от добродетелите – техни противници.

Част I.

Щастливецът Балдуин

Сцена I.

Балдуин заедно с привържениците си приписва на Христа Бога своята победа и така става достоен и за други милости.

Сцена II.

Народът на град Константинопол се старае да посрещне новия император със забавно зрелище.

Сцена III.

Пратеници на Хенегау, изпратени да поднесат поздравления на император Балдуин, биват любезно посрещнати в Константинопол.

Сцена IV.

Вертумнус, един чуждак, пристига случайно сред повиканите в двореца гадатели и след като получава подходящ отговор иска въпреки това да влезе в двореца заедно със синовете си.

Сцена V.

Докато Балдуин се старае да забавлява гостите си, царят на българите Йоаница му обявява неочаквано война.

Сцена VI.

Учащата се младеж на Константинопол грабва изведнаж оръжие и започва битка, дори нейният учител постига твърде малко с опита си да ги спре: това се възприема като лош знак.

Сцена VII.

Гръцките първенци биват тайно подтикнати към измяна от един български търговец.

Хор

Христос заедно с привържениците си заплашва с голямо наказание Гърция, заради прекомерните ѝ грехове.

Част II.

Плененият Балдуин

Сцена I.

Йоаница, цар на българите див (необуздан) по природа, решава да потегли с голяма войска за Тракия, мнозина го съветват да не прави това.

Сцена II.

Някои граждани на Дидимотихум, като чуват за нашествието на врага, предпочитат сами да изхвърлят своите хранителни запаси, отколкото да ги оставят на приближаващия противник, този удар се харесва на готованковците.

Сцена III.

Балдуин загубва битката край Адрианопол и бива пленен.

Сцена IV.

Гърците представят на придворните на Йоаница въздействието или промяната, която предизвиква в човешките души тяхната музика.

Сцена V.

По заповед на Йоаница Балдуин е изпратен в България, за да бъде държан там в плен. Но приятелски настроените към него князе биват тайно освободени с помощта на принцовете Александър и Аристобулус.

Сцена VI.

Гърците, изменчив народ, дръзват да се откъснат от Йоаница, заради свирепата му необузданост.

Хор

Понеже е нападена силно от всички страни и вижда как благочестивите са преследвани, а лошите – закриляни, Източната християнска църква започва да отстъпва, но бива задържана от св. св. Паулус и Хризостомус, които дават за пример Христос.

Част III.

Екзекутираният Балдуин

Сцена I.

Либертина, съпругата на цар Йоаница, изпраща на пленника Балдуин вкусно приготвено ядене, за да го утеши или по-скоро да спечели по този начин любовта му.

Сцена II.

Представя се похотливата хитрост или измама на Либертина, но невинността остава твърдо незасегната от тях.

Сцена III.

Балдуин се измъква с бяг и проклина позорното дело, което Либертина страстно пожелава от него.

Сцена IV.

Пратеници на Хенрикус, брат на Балдуин, обещава за неговото освобождение голям откуп и много заложници, но напразно.

Сцена V.

По нареждане на Александър и Ристобулус един комедиант забавлява новите заложници и стари най-близки приятели Герардус и Госуинус.

Сцена VI.

След като получава вестта за отцепването на гърците, Йоаница е повикан бързо при съпругата си Либертина, която уж щяла /преструвала се, че иска: да се самоубие.

Сцена VII.

Балдуин, Герардус и Госуинус оплакват жалкото си положение, към тях съчувствено се присъединяват близки на тях благородни младежи.

Сцена VIII.

Цар Йоаница, ядосан силно както от измяната на гърците, така и от оплакването на своята съпруга, излага по време на угощение Балдуин на подигравки и опозоряване.

Сцена IX.

Балдуин бива бавно екзекутиран и умира в страдание под погледите на високопоставените си приятели.

Хор

Целомъдрието устройва триумф на упокоената душа на Балдуин.

Списък на действащите лица

Император Балдуин, Герардус, Госуинус, Цар Йоаница, Царица Либертина, Александър, Аристокбулус; дворът на Балдуин: Лабиенус управител на двора, Дандалус, управител на затвора, Никетас, Еустахиус, Бонифациус, Хауфредус; дворът на Йоаница: управител на двора, Поликарпус, Муциус, Помпилиус, Митридатес; младежи: 20 души без конкретни имена; войници: 20 души без конкретни имена; Кориандер, български търговец, гръцки първенци, Меркуриус, придружител, паразит (готованец), евреин, Вертумнус, опечалени граждани, придружител, шут, учител, придружител, олтарник, корифей, Темпус, Кризантус, знатни граждани, пратеници от Ханения, пратеници от Влахия, придружители, Аполон; граждани от Дидимотихум: Рибалдус, Бонифактус, Рупертус, Луциус; слуги: 4 души без конкретни имена; гърци, свирачи на струнни инструменти: 5 души без конкретни имена; граждани на Константинопол: 11 души без конкретни имена; пратеник (вестител), чума, завист, честолюбие, похотливо желание, измама, военолюбие; учени: 8 души без конкретни имена; младежи войници, военачалници; центуриони (стотници): 2 души без конкретни имена; войници: 23 души без конкретни имена; тимпанисти (музиканти, които бият дайре) – двама души, ръководител на хор, Христос, св. Паулус, груп, св. Хризостемус, вяра, Източната църква, надежда, любов към ближния, благоразумие, душата на Балдуин, справедливост, умереност, смелост; диви зверове: 3 души без конкретни имена.

Всичко за по-голяма слава на Бога.

БЛАГОДАРЯ на г. д-р Дитмар Ендлер, Лайпциг, който ме информира за изданието, в което са публикувани данни за пиесата „Балдуин император на Изток“, Мюнхен 1676 г.

БЛАГОДАРЯ на г-жа Мария Тантилова и г-н Недко Тантилов, които ми изпратиха от Виена фотокопие на перихтата.